

Dante om poesi og - navnlig - sprog

Dante om poesi og sprog.
Om veltalenhed på folkesproget
og XIII brev til Cangrande della Scala.
Oversat og kommenteret af
Hanne Roer og Christian Høgel.
109 sider, Syddansk Universitetsforlag
(2008, Klassikeroversættelser).

anmeldt af Marianne Pade

Der foregår i disse år en levende sprogdebat i Danmark. Det beklages fra mange sider, at danskerne fremmedsprogskompetencer bliver ringere, ikke mindst efter den seneste gymnasie-reform, der har betydet, at mange unge kommer ud af skolen uden egentligt kendskab til andre fremmedsprog end engelsk. Men man diskuterer også det engelske sprogs rolle i vores samfund, og navnlig i uddannelsessystemet. Der sættes spørgsmålstegn ved det hensigtsmæssige i, at der undervises på engelsk på de højere læreanstalter. Det fremmer naturligvis internationaliseringen, gør det muligt for udenlandske studerende at følge undervisning på danske universiteter og gør – måske – danske studerende bedre rustede til at gøre sig gældende i udlandet. På den anden side kan det føre til domænetab for dansk, og det går uomtvisteligt ud over indholdet af undervisningen, idet hverken lærere eller studerende som regel er i stand til at udtrykke sig så præcist og nuanceret på engelsk, som de ville være på deres modersmål. Kravet om at skulle udtrykke sig på et tillært fremmedsprog kan også gå ud over kvaliteten i skriftlige arbejder. Det kan jeg bevidne som redaktør af et internationalt tidsskrift. Ved læsningen af mange engelsksprogede artikler skrevet af forskere, der ikke har engelsk som modersmål, er det umuligt ikke at lægge mærke til, at selvom sproget er grammatisk og måske endda idiomatisk korrekt, er det ikke særlig elegant eller præcist, og det kan synes som om tanken er blevet mindre stringent på grund af sprogets fremmedhed.

Bl.a. i den sammenhæng er det glædeligt, at Dantes *De Vulgari eloquentia* (Om veltalenhed på folkesproget) nu er tilgængelig på dansk. Dantes traktat omhandler nemlig en kulturel situation der på visse måder minder om nutidens, idet han diskuterer, hvorfor man må udvikle folkesproget, og hvordan et lokalt/nationalt sprog skal gøre sig gældende overfor et globalt sprog, i hans tilfælde latin. Som en af skaberne af italiensk som litterært sprog er hans argumenter værd at læse.

De to skrifter af Dante Alighieri (1265-1321), *De Vulgari eloquentia* (Om veltalenhed på folkesproget, herefter DVE) fra omkring 1305 og hans litteraturteoretisk vigtige brev til Cangrande della Scala fra tiden omkring 1320, er ikke tidligere oversat til dansk. DVE indeholder en æstetisk og filosofisk begrundelse for et opgør med latin som prestigesprog og opfordrer til at man i stedet udvikler et leksikalsk, grammatisk og æstetisk tilfredsstillende folkesprog, der kan overtage latinens rolle. Ikke overraskende mener Dante, at hans eget italienske vil være i stand til at påtage sig latinens opgaver. I første bog af den ufærdige traktat fremlægger Dante en sproghistorie, der forklarer latinens opståen. Menneskenes oprindelige sprog var hebraisk, som de fik allerede i Paradisets have. Efter Babel var det kun jøderne, der vedblev at bruge hebraisk, mens alle andre folk udviklede forskellige naturlige sprog, der var i stadig forandring. For at afbøde denne sprogforvirring konstrueredes latin af brugerne af det, der var blevet til de romanske sprog (en betegnelse Dante ikke bruger). Latin var underlagt grammatiske regler, det var blevet til ved en fælles overenskomst og dermed uforanderligt. Ulempen ved latin, set fra Dantes synspunkt, er netop at det er uforanderligt, eller stivnet i sin unaturlighed, og at det kun kan læres ved hårdt arbejde. I traktatens anden bog vurderer Dante en række samtidige folkesprogsdigtere og skriver dermed ikke blot den første italienske/romanske litteraturhistorie, han udvikler også en filosofisk funderet poetik. DVE er en vigtig forudsætning for *Den guddommelige Komædie*, der blev til 10 år senere, og viser os nogle af de tanker, der ligger til grund for, at Dante valgte at skrive på italiensk frem for latin.

Det andet skrift i denne udgivelse, Dantes 13. brev, er en dedikation af sidste del af *Komedien* til hans mæcen Cangrande della Scala. Brevet er en overordentlig vigtig kilde til middelalderens tænkning om allegori og allegorese og det indeholder en slags forsvar for og udlægning af *Komedien*.

DVE er oversat af Christian Høgel og Hanne Roer. Hanne Roer har også oversat brevet til Cangrande della Scala, kommenteret de to skrifter, og hun har skrevet indledningen til hele publikationen, en efterskrift om de middelalderlige forudsætninger til DVE og én om 'Allegori og kritik' til brevet til Cangrande. Indledningen og de to efterskrifter er velskrevne og sætter de oversatte værker ind i en større sprog-, filosofi- og litteraturhistorisk sammenhæng. Kommentarerne indeholder et væld af nyttige oplysninger om Dantes kilder og de digtere, han omtaler, ligesom de hjælper læseren til at forstå baggrunden for Dantes æstetiske domme.

Da jeg selv arbejder med italiensk nylatin fra 1400-tallet, er den del af de to skrifter, der har fascineret mig mest, de kapitler af DVE, der handler om forholdet mellem latin og folkesprog. Mine bemærkninger i det følgende vil derfor næsten udelukkende dreje sig om dette spørgsmål, selvom jeg dermed kommer til at se bort fra meget vigtige aspekter af nærværende publikation. Jeg vil koncentrere mig om nogle passager, der er af central betydning for forståelsen af Dantes syn på forholdet mellem latin og folkesprog, men som Dantes intrikate, og måske nyskabende, sprogbrug gør meget vanskelige at oversætte fyldestgørende.

Som Hanne Roer rigtigt gør opmærksom på (s. 15), var DVE formentlig ukendt i Italien i 1400-tallet, for så at blive genopdaget og trykt i det følgende århundrede. Ikke desto mindre foregriber Dante en debat, der optog en række humanister fra 1430erne og fremad og som kom til at præge flere normative værker om det latinske sprog og dermed dette sprogs udvikling.¹ I 1435 diskuterede en række fremtrædende humanister ved den pavelige kurie (som på dette tidspunkt opholdt sig i Firenze) det antikke romerske folkesprog. Leonardo Bruni hævdede, at almindelige bagere og gladiatorer umuligt kunne have behersket det overlevede latins grammatik, og at man allerede den gang talte en slags italiensk blandt almindelige folk. Andre mente, at også almindelige mennesker i antikken talte latin, men måske bare ikke alle lige korrekt.² Dante fremsætter i DVE noget, der minder om Leonardo Brunis synspunkt, hvilket får betydning for visse passager i oversættelsen. I introduktionen til *Dante om poesi og sprog* nævnes *en passant* i gennemgangen af Dantes sproghistorie, at “den sydeuropæiske sproggen udspaltes i de romanske sprog, hvor latinen undervejs i processen blev opfundet af de gamle romere som et nyttigt fællessprog” (s. 13). Jeg kan ikke se, at Dante noget sted siger eksplicit, at det var de gamle romere, der opfandt latinen, men at latinen blev til efter de romanske sprog, er klart. Ét af de steder, hvor det fremgår meget tydeligt, at Dante mener, at noget der lignede italiensk fandtes, da latinen blev konstrueret, er følgende passage, hvor han forklarer, at han ville tøve med at behandle italiensk før de andre folkesprog,

-
1. Se Jean-Louis Charlet, “La conception du *volgare* chez Lorenzo Valla et la signification du *Cornu copiae* de Niccolò Perotti,” (udkommer i akterne fra kongressen *Il VI centenario di Lorenzo Valla*, Prato 3.-6. juni 2008, ed. M. Regoliosi, Centro di Studi sul Classicismo, Firenze 2009) og Johann Rammingers artikel om *vernaculum* i akterne fra kongressen *Texts and contexts. The Role of Latin in Early Modern Europe*, Sandbjerg 17-20 May 2007, edd. T. Hass, M. Pade og J. Ramminger, *Renæssanceforum* 6 (2009).
 2. Salvatore Camporeale, *Lorenzo Valla. Umanesimo e teologia* (Firenze, 1972), 180-92; Sarah Stever Gravelle, “The Latin-Vernacular Question and Humanist Theory of Language and Culture,” *Journal of the History of Ideas* 49,3 (1988), 367-86: 377.

hvis ikke det var fordi grundlæggerne af det grammatiske sprog har taget 'sic' som det bekræftende adverbium: dette synes at give italienerne en vis forrang, fordi de siger 'si' (DVE 1,10,1, s.32 – nisi eo quo gramatice positores inveniuntur accepisse 'sic' adverbium affirmandi: quod quandam anterioritatem erogare videntur Ytalis, qui 'si' dicunt).³

Folkesproget udvikler sig altså ikke fra latinen, som den moderne sproghistorie hævder, tvært imod optager latin elementer fra folkesproget i sig allerede, da det blev til.

Dante indrømmer derefter, at der er fordele ved hele den tredelte familie af folkesprog, som italiensk indgår i. Der er de to sprog der udtrykker 'ja' ved at sige *oc* og *oil* (senere *oui*), mens den

tredie del, som er *latinernes*,⁴ hævder sin forrang pga. to privilegerede forhold: for det første at de der har digtet sødest og mest subtilt på folkesproget, dvs. Cino fra Pistoia og hans ven [*Dante selv*], er dens [*dvs. den tredje dels*] familiedlemmer og tjenere; for det andet at det tydeligere bygger⁵ på det grammatiske sprog som er fælles (DVE 1,10,4, ss. 32-33 – Tertia quoque, [que] *Latinorum* est, se duobus privilegiis actestatur preesse: primo quidem quod qui dulcius subtiliusque poetati vulgariter sunt, hii familiares et domestici sui sunt, puta Cynus Pistoriensis et amicus eius; secundo quia magis videntur inniti gramatice que comunis est).

Dante vil afstå fra at dømme mellem de tre sprog men "bringe diskussionen tilbage til det italienske folkesprog" (DVE 1,10,5 s. 33 – ad vulgare *latium*) og undersøge de variationer, der har udviklet sig inden for det, og sammenligne dem. Han følger sprogene geografisk: "Vi siger altså først at *Italien* er delt i to" (DVE 1,10,6 – Dicimus ergo primo *Latium* bipartitum esse). I disse to tilfælde oversættes *Latium/latius*, på klassisk latin egnen 'Latium' og det tilhørende adjektiv, med *Italien/italiensk*, hvad der ud fra sammenhængen er indlysende. Spørgsmålet er om man derved mister den forbindelse, som Dante formodentlig vil etablere

3. Jeg citerer teksten i *De vulgari Eloquentia* ridotto a miglior lezione, commentato e tradotto da Aristide Marigo, con introduzione, analisi metrica della canzone, studio della lingua e glossario. Seconda edizione, Opere di Dante volume XI (Firenze, 1948).

4. Kursiveringer i eksemplerne er mine.

5. 'Bygge på' for *inniti* er bestemt ikke ukorrekt, men kunne måske antyde en sprogudvikling, altså at folkesproget er udviklet fra latinen, som Dante vel ikke vil mene har fundet sted. Jeg ville foreslå at oversætte *enniti* med 'støtte sig til' eller 'læne sig op ad'.

med sit gløsevalg, nemlig at folkesproget i en eller anden forstand er knyttet til folk fra Latium: Det skulle være *latinernes* folkesprog, vi taler om – men ikke *latin*. Jeg indrømmer at denne forbindelse er vanskelig at udtrykke, som det vil fremgå af det følgende.

Dante bruger igen adjektivet *latius*, da han rakker ned på det rædsomme sprog, der tales i landets yderkanter, i byer som Trento, Torino og Alessandria. De ligger så tæt op ad andre sprogområder, at man “pga. af blandingen med andre [må] nægte at det var ægte *latinsk*. Hvis vi derfor jager det ædle *latinske* sprog, kan vi ikke finde det vi jager i dem” (DVE 1,15,7 s. 41 – propter aliorum commixtionem esse vere *latium* negaremus. Quare, si *latium* illustre venamur, quod venamur in illis inveniri non potest). I denne passages oversættes *latius* med *latinsk*, hvad jeg føler må forvirre læseren, og i hvert tilfælde ikke røber, at Dante taler om det samme som han gjorde i 1,10,5, nemlig et forædlet italiensk folkesprog, der kan bruges selv til den mest ophøjede digtning. Næste gang adjektivet *latius* bruges er i slutningen af første bog: “Dette folkesprog, som vi har vist er ædelt, kardinalpunkt, kongeligt og høvisk, siger vi er det som kaldes det *latinske* folkesprog; [...] det, som hører hele Italien til, [*kaldes*] for det *latinske* folkesprog (DVE 1,19,1, ss. 44-45 – Hoc autem vulgare quod illustre, cardinale, aulicum et curiale ostensum est, dicimus esse illud quod vulgare *latium* appellatur [...] istud, quod totius Ytalie est, *latium* vulgare vocatur). I anden bog, hvor Dante så analyserer dette *latium vulgare illustre*, oversættes det konsekvent med ‘det ædle latinske folkesprog’.

Min anke mod den danske gengivelse af de passager, jeg her har fremhævet, er for det første at den ikke er konsekvent, idet *latium vulgare* gengives både som ‘italiensk’ og som det ‘latinske folkesprog’. For det andet er jeg ret overbevist om, at ‘latinsk’ i denne sammenhæng ikke er den rigtige gengivelse af adjektivet *latius*. *Latius* kan naturligvis betyde *latinsk*, men Dante bruger det også om det geografiske område, der stort set udgør den italienske halvø. Ved at tale om det latinske gør nærværende oversættelse forbindelsen mellem de to tættere end den er og får det i mine ører til at lyde som om dette *latium vulgare illustre* var afledt af latin – hvad Dante jo bestemt ikke mente. Jeg har ikke nogen indlysende løsning på problemet, men det ville nok hjælpe læseren, hvis oversættelsesvalget havde været forklaret i en note. Andre oversættelser, jeg har konsulteret, gengiver simpelthen *latius* med italiensk, og Mengaldo anfører, at Dante bruger *latius* afvekslende med, og med samme betydning som, *italicus*.⁶ Jeg har desværre ikke kunnet fastlå, om dette er almindelig sprogbrug på Dantes tid, eller om adjektivet, som jeg formoder ovenfor, har en dybere betydning i DVE.

6. *De vulgari eloquentia*, a c. di P.V. Mengaldo, *Opere minori* II (Milano-Napoli, 1979), 3-241: note til 1,10,4

Det ville i det hele taget have været interessant at høre om de valg, oversætterne har taget. Dante skriver i et stilleje vi ikke almindeligvis gør brug af på moderne dansk, og en oversætter må derfor konstant bestemme sig for om han eller hun skal modernisere stilen eller prøve at gengive Dantes tone. Et af de valg, jeg ikke er enig i, er når oversætterne her gengiver Dantes *pluralis maiestatis* med 'vi'. Det er jo ikke dansk sprogbrug og kan, synes jeg, forvirre læseren med hensyn til, på hvis vegne Dante nu taler. Det kan også føre til grammatiske mærkværdigheder, som f.eks. i denne passage, hvor der bliver problemer med kongruensen: "hvor vi er født og er borger" (s. 25). Andre steder gør oversætterne i højere grad indrømmelser til moderne sprogbrug, som når de i stedet for et neutralt 'man' eller 'det' skriver 'han eller hun':

For vi er af den opfattelse, at det er mere menneskeligt for et menneske at blive opfattet end at opfatte, når blot han eller hun opfatter og opfattes som menneske (DVE 1,5,1, s. 24 – Nam in homine sentiri humanius credimus quam sentire, dummodo sentiatur et sentiat tanquam homo).

Et par enkelte steder mener jeg at oversættelsen er fejlagtig:

DVE 1,6,2 (s. 25) ut locum sue nationis delitiosissimum credat esse sub sole – "at han tror at hans nations egn er den dejligste under solen". *Locum sue nationis* betyder 'det sted han er født'. På Dantes tid ville man jo slet ikke tale om 'nation' i vores forstand af ordet.

DVE 1,9,11 (s. 31) Adinvenerunt ergo illam *ne, propter* variationem sermonis arbitrio singularium fluitantis, vel *nullo* modo vel saltim *imperfecte* antiquorum actingeremus auctoritates et gesta, sive illorum quos a nobis locorum diversitas facit esse diversos – "Man opfandt altså dette sprog for at sikre at vi – pga. sprogforskellen der er betinget af arbitrære individer – enten fuldt ud eller i hvert fald i tilstrækkelig grad kan opnå forståelse af mindeværdige skrifter og handlinger fra antikken, eller fra folk som geografisk placering gør forskellige fra os". Her er der gået rod i negationerne og sætningen kommer til at betyde det modsatte af den latinske. Kan reddes hvis man skifter 'pga.' ud med 'på trods af'. *Arbitrio singularium* betyder næppe heller 'arbitrære individer' men snarere 'enkeltpersoners mening'.

DVE 1,17,1 (s. 42) Quare autem hoc quod repertum est, illustre, *cardinale*, aulicum et curiale adicientes vocemus, nunc disponendum est: per quod clarius ipsum quod ipsum est faciamus patere – "Nu må det fremføres hvorfor jeg kalder det, jeg har fundet ved adjektiverne ædelt, *kardinalpunkt*, fyrsteligt og høvisk". På dansk betyder ordet kardinalpunkt (der

ikke er et adjektiv) 'det vigtigste punkt i en sag; hoved-, kærnepunkt', jvf. *ODS*, hvilket ikke er betydningen af det latinske adjektiv *cardinalis*. I overført betydning kan det oversættes med 'vigtig', men som det fremgår af Dantes forklaring i næste kapitel, har han brugt ordet i dets oprindelige betydning, der har at gøre med *cardo*, en dørs hængsel, fordi de andre folkesprog følger det ædle folkesprog, som en dør følger hængslet.

(Et par detaljer: Boccaccio dør i 1375, ikke i 1372 (s. 7). Note 48 s. 34 henviser til en ikke eksisterende signatur på et håndskrift på Vatikanbiblioteket, nemlig Vaticanum 3793. Udgi-
verne er til dels undskyldte, da samme fejl findes i Cecchins italienske kommentar til stedet.⁷⁾)

Disse få kritiske bemærkninger skal ikke skygge for det faktum, at *Dante om poesi og sprog* er en fortjenstfuld publikation, der gør to centrale og stadig aktuelle tekster af Dante tilgængelige for danske læsere ved ikke bare at oversætte dem, men også forsyne dem med alle de ledsagende oplysninger, den almindelige læser har brug for. Bogen er smukt produceret og fortjener at blive læst og brugt både af læg- og fagfolk.

7. Dante, *De vulgari eloquentia*, a c. di Sergio Cecchin (Torino, 1983).